

MİFTÂHU't-TEŞBÎH

şairlerinin yazdıklarını anlamak ve değerlendirmek için kullanılmaya başlanmış, bazı Türk müellifleri de bu çalışmalardan faydalanarak tercüme ve tâdil yoluyla birtakım eserler kaleme almışlardır. Ahmedî'nin bir kısım Farsça eserlerden özet yoluyla meydana getirdiği Farsça birkaç gramer ve belâgat kitabı (Çetin, II/3-4 [1952], s. 103-108) hariç tutulacak olursa Osmanlı sahasında yazılan Türkçe belâgat kitaplarının ilk örnekleri, Şeyh Ahmed el-Berdahî el-Âmidî'nin *Kitâbü Câmiî en-vâi'l-edebi'l-Fârisî'si* ile (telif tarihi: 907/1502) Mustafa Sürûrî'nin *Bahrü'l-mâârif* (telif tarihi: 956/1549) adlı eserleridir. Muîdî'nin *Miftâhu't-teşbih*'i de bu konuda Osmanlı alanında yazılan üçüncü kitaptır.

Miftâhu't-teşbih'in mevcudiyeti yakın zamana kadar bilinmemektedir. Kaynaklarda adı geçmediği gibi bu hususta yapılan araştırmalarda da kendisine herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Bir tesadüf neticesinde elde edilen eserin bugün bilinen tek nüshası Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Kitaplığı'nda kayıtlı olup (nr. 67) 19 varaktır. Sonundaki mühür, bu nüshanın Dârü'l-hilâfe'deki adı belirtilmeyen bir kuruma müderris Ahmed Ziyâeddin tarafından vakfedildiğini göstermektedir. Eserin telif tarihi bulunmadığı gibi istinsah tarihi de yoktur. Nüshanın sonundaki 1007 (1598) yılına ait bir vefeyat kaydı bu tarihten önce telif edildiğini göstermektedir.

Mukaddimede müellif eserine *Miftâhu't-teşbih* adını koyduğunu belirtmekte, yine mukaddimede kendi adını da Muîdî olarak vermektedir. Şuarâ tezkirelerinde bahsedilen ve her ikisi de XVI. asırda yaşamış olan iki Muîdî mevcuttur. Eser üzerinde yapılan bir çalışmada *Miftâhu't-teşbih*'in Kalkandelenli Muîdî'ye ait olduğu sonucuna varılmıştır (Erünsal, VII-VIII [1988], s. 218-220).

Miftâhu't-teşbih'in mukaddimesinde müellif kendisinden bahsetmekte, eserin telif tarzı, muhtevası ve teşbih sanatının özellikleri hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Burada müellif *Enîsü'l-üşşâk* adlı bir kitabı örnek aldığı belirtir. *Enîsü'l-üşşâk*, İnan belâgatının önemli eserlerinden *Hağâyıku'l-hadâ'ik*'in yazarı Şerefeddin Râmî tarafından 826 (1423) yılında Fars edebiyatında kullanılan teşbihleri açıklamak için kaleme alınmış küçük bir risâledir. Muîdî eserinde Şerefeddin Râmî'nin uyguladığı sistemi divan şiirine uygulamıştır. Ancak *Miftâhu't-teşbih* basit bir tercüme veya adaptasyon

değil orijinal bir eserdir ve *Enîsü'l-üşşâk*'tan alınan sadece şekildir. Malzeme olarak divan şairlerinin eserleri ve özellikle Ahmed Paşa'nın divanı kullanılmıştır. Muîdî bu hususu mukaddimede açıklamaktadır (vr. 3^b-4^a).

Eser mukaddimeden sonra yirmi bir bab ve bir hâtimedan meydana gelmektedir. Bablarda, "Baştan ayağa sevgilinin âzasına itlak olunan elfâz beyan olunmuştur." Muîdî her babda benzetmelerle ilgili kelimeleri sıralarken örnek beyitler zikretmektedir. Bunların çoğu kendi şiirlerinden, bir kısmı Ahmed Paşa'nın divanından seçilmiş, Kemalpaşazâde'den de bir beyit alınmıştır. Ancak Muîdî'nin yaptığı bazı benzetmelerde zorlama olduğu görülmektedir. Birkaç yerde istişhâd için naklettiği beyitler teşbihi açıklamak için yazılmış intibamı vermektedir. Hâtimede teşbihle birlikte tenasübe de dikkat edilmesi gerektiği belirtilmekte ve bu konuda bir iki örnek verilmektedir. Eserinin sonuna koyduğu bir kıtada Muîdî bu risâleyi bir iki haftada kaleme aldığını, Türkçe'de daha önce bu konuda bir eser bulunmadığını söylemekte ve *Miftâhu't-teşbih*'in telifinden sonra başka müelliflerin de aynı konuda eser yazdıklarını bildirmektedir. *Miftâhu't-teşbih* metnin transkripsiyonu ve tıpkıbasımıyla birlikte İsmail E. Erünsal tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail E. Erünsal, "Muîdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 215-272; Kemal Eraslan, "Eski Bir Belâgat Kitabı", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1980, s. 3; Nihad M. Çetin, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *TD*, II/3-4 (1952), s. 103-108.

İSMAİL E. ERÜNSAL

MİFTÂHU'İ-ULÛM

(مفتاح العلوم)

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin

(ö. 626/1229)

Arap grameri ve belâgatına dair eseri.

Konunun önemi, kitabın adı ve planı hakkında kısa bilgi verilen bir mukaddimeden sonra üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde sarfın mahiyeti ve tarihi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştiyak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde nahvin tarifi ve faydası, âmil, arâ'mul, i'rab ve i'rab âlâmetleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair

mantıkî izahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde meânî ve beyân ilimlerinin tarifleri, isnad, mûsnedün ileyh, mûsned, fasılvasıl, icâz-ırtnâb ve kasr bahisleriyle inşâ (talebi) cümleler ve söz dizimi içinde fiillerin etkisinde bulunan öğeler (müteallikat) gibi meânî ilminin temel meselelerinden sonra beyân ilminin ana konuları olan teşbih, mecaz, istiare, kinaye ele alınmış, ardından bedî ilmine geçilerek mâna ve lafız sanatları incelenmiştir. Bu bölümün sonunda -mantık disiplinine ait olmakla birlikte- meânî ilminin tamamlayıcısı kabul edilen hudûd, istidlâl, kıyas bahisleriyle meânî ve beyânın tamamlayıcısı olarak şiir, aruz, vezin ve kafiye incelenmiştir. Ardından Kur'an'a yapılan bazı itirazlara temas edilmektedir. Bu itirazlar Kur'an'da görülen birkaç yabancı kelime, i'rab hataları, Kur'an'ın erişilmez edebî bir eser olmadığı, içinde mâna bozuklukları, çelişkiler ve gereksiz tekrarların bulunduğu, şiir niteliği taşımadığı beyan edilmekle birlikte (Yâsîn 36/69) bazı âyet veya cümlelerin belli şiir bahirleri kalıbında olduğu noktalarında yoğunlaşmaktadır. 100'e yakın âyet çerçevesinde ele alınan bu bahiste Sekkâkî itirazlara cevap vermektedir.

Miftâhu'l-ûlûm'un özellikle meânî, beyân ve bedî ilimlerini kapsayan üçüncü bölümüyle Arap edebiyatında meşhur olan Sekkâkî, Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *Delâ'ilü'l-icâz*'i ile *Esrârü'l-belâğası*, Zemaşşerî'nin *el-Keşşâfı* ve Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-icâz*'ından yararlanmakla birlikte mantıkî bir örgü içinde az örnek, bol tanımlama ve gruplandırmalarla belâgat mevzularının incelenmesinde özgün bir yaklaşım getirmiştir. Ancak felsefeye olan düşkünlüğü yüzünden Sekkâkî, Arap üslûbunu Yunan bilim ve terimlerine uygulama gayretiyle uzun ibareler kullanmış, bunun sonucunda ifadesinde okuyucuyu zorlayan birtakım güçlükler ortaya çıkmıştır. *Miftâhu'l-ûlûm* Kahire (1317, 1318, 1348, 1356), İstanbul (1317), Bağdat (nşr. Ekrem Osman Yûsuf, 1402/1982) ve Beyrut'ta basılmıştır (ts. [el-Mektebetü'l-ilmîyyü'l-cedîde], nşr. Nâîm Zerzûr, 1403/1983; nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 1420/2000).

Hüsâmeddin el-Hârizmî tarafından şerhedilen eser (Süleymaniye Ktp., Yahyâ Tefik, nr. 1109/1278; Esad Efendi, nr. 2996) özellikle üçüncü bölümüyle belâgat âlimlerinin dikkatini çekmiş ve telifinden itibaren bu bölüm üzerinde telhis, şerh, hâşiye ve recez şeklinde birçok mensur ve manzum çalışma yapılmıştır (*Keşfü'z-zu-*

nûn, II, 1762-1767). Şerhlerinden en çok itibar görenleri Kutbüddîn-i Şîrâzî, Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî'ye ait olanlardır (Gümüş, s. 165). *Miftâhu'l-ʿulûm*'a dair kaleme alınan eserler arasında önemini günümüze kadar koruyan çalışma Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'i'dir. İfadesinin açıklığı, üslûbunun kolaylığı, metot ve planının düzgünlüğü ile aslına gölgede bırakan *Telhîsü'l-Miftâh* yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok şerh ve bazı şerhler için çok sayıda hâşiyeye yazılmıştır. Bu şerhler arasında Sa'deddin et-Teftâzânî'nin *eş-Şerhu'l-Muhtaşaru'l-me'âni* ile (*Muhtaşaru'l-me'âni*) (*eş-Şerhu'l-Muhtavvel*'i, İsmüddin el-İsferâyînî'nin *el-Aṭvel*'i, İbn Ya'kûb el-Mağribî'nin *Mevâhibü'l-fettâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*'i ve Bahâeddin es-Sübki'nin *'Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*'i meşhurdur. Teftâzânî *el-Muhtavvel*'i, başta Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *Delâ'ilü'l-i'câz*'ı ve *Esrârü'l-belâğa*'sı olmak üzere belâğata dair daha önce yazılmış eserleri inceledikten sonra kaleme almıştır. Kitabında *Telhîs*'te bulunan kapalı hususları açıklanmış, önceki kitaplardan bazı bilgiler ilâve etmiş ve Kazvîni'nin eski bilgilere yönelttiği itirazlardan hak-sız bulduklarına cevap vermiştir. Ayrıca gerek *Miftâhu'l-ʿulûm*'da gerekse Kazvîni'nin *el-İzâh*'inde kapalı bulunduğu hu-

susları açıklamıştır. Teftâzânî bu eserini 748'de (1347) tamamlamıştır (*el-Muhtavvel*, s. 127, 741). Kitap İstanbul (1260, 1286, 1304, 1309) ve Beyrut'ta (nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 1422/2001) basılmıştır. Teftâzânî, daha sonra bu eserini ihtisar etmesi yönündeki talepler üzerine 756'da (1355) *Muhtaşaru'l-me'âni*'yi kaleme almıştır (*Muhtaşaru'l-me'âni*, s. 3; Ahmed Matlûb, s. 570-573). Bu kitabın da birçok baskısı mevcuttur (İstanbul 1259, 1286, 1289, 1307). Hatîb el-Kazvîni'nin *el-İzâh*'ı da kendi ifadesiyle *Telhîs*'teki kapalı hususların açıklanması ve onda bulunmayan bazı bilgilerin ilâve edilmesi suretiyle ortaya çıkmış bir tür şerh mahiyetindedir. *Telhîsü'l-Miftâh*'a dair çok sayıda şerhin dışında özetleme, nazma çekme, Osmanlı Türkçesi'ne çevirme şeklinde çalışmalar yapılmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 473-479; II, 1762-1767; Ahlwardt, VI, 366-386; Brockelmann, GAL, I, 294-296; *Suppl.*, I, 515-519; Ömer Ferruh, III, 487-489, 753-754). Bunlar arasında Abdünnâfi İffet Efendi'nin *en-Nef'u'l-muhtavvel fi tercemeti't-Telhis ve'l-Muhtavvel*'i ile Mehmed Zihni Efendi'nin *Telhis, Muhtaşaru'l-me'âni, el-Muhtavvel* ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî hâşiyesindeki beyitleri şerh ve tahrîc ettiği *el-Kavlü'l-ceyyid*'i özellikle belirtilmelidir. Teftâzânî'nin *Muhtaşaru'l-me'âni*, Mağribî'nin *Mevâhibü'l-*

fettâh, Sübki'nin *'Arûsü'l-efrâh* adlı şerhleriyle Muhammed b. Ahmed ed-Desûki'nin *Muhtaşaru'l-me'âni* hâşiyesi Şûrûhu't-Telhis adıyla bir arada basılmıştır (I-IV, Kahire 1937). Bâbertî'nin *Şerhu't-Telhis*'i de neşredilmiştir (nşr. Muhammed Mustafa Sûfiyye, Trablus 1392/1983).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ʿulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983; Teftâzânî, *el-Muhtavvel* (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 1422/2001, s. 127, 741; a.mif., *Muhtaşaru'l-me'âni*, İstanbul 1307, s. 3; *Keşfü'z-zunûn*, I, 473-479; II, 1762-1767; Edward Fendik, *İktifâ'ü'l-kanû*, Beyrut 1986; Ahlwardt, *Verzeich-nis*, VI, 366-386; Serkis, *Mu'cem*, I, 1034; II, 1509; Brockelmann, GAL, I, 294-296; *Suppl.*, I, 515-519; Ahmed Matlûb, *el-Kazvîni ve Şûrûhu't-Telhis*, Bağdad 1387/1967, s. 570-573; Şevki Dayf, *el-Belâğa te'avvür ve târih*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 288; Ömer Ferruh, *Târihu'l-edeb*, III, 487-489, 753-754; Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürçânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İstanbul 1984, s. 165; F. Krenkow, "Sekkâkî", *IA*, X, 329.

MEHMET SAMİ BENLİ

MİĞFER

(مِغْفَر)

Savaşlarda başı korumak için, ayrıca törenlerde ihtişam arttırıcı bir unsur olarak takılan başlık.

Sözlükte "örtmek, gizlemek, korumak" gibi anlamlara gelen *gafr* kökünden alet ismi olan *miğfer* çok eski tarihlerden beri kullanılmaktadır. Savaşlarda savaşçının başını ve başın özellikle alın, ense, burun gibi kısımlarını dışarıdan gelecek kılıç, mızrak, ok vb. darbelerden karşı koruması bakımından önem taşıyan *miğferi* Araplar öteden beri bilmekteydi. Genellikle zırhın bütünleyici bir parçası olarak değerlendirilen *miğfer* demir vb. metallere yahut kalın ve dayanıklı deriden yapılırdı. *Miğferin* üzerine sarık sarılır veya külâh giyilirdi. Arapça'da *miğfer* için genellikle *beyza* ve *hûze* isimleri kullanılmaktadır. Bunların yanında *haydaa*, *devmas*, *rebîa*, *imâme*, *arme* ve *terke* gibi kelimeler de zikredilmektedir.

Hz. Peygamber'in "müveşşah" ve "sebûğ" (zü's-sebûğ) adı verilen iki *miğferi* bulunmaktaydı. Uhud Gazvesi'nde zırhını giyip *miğferini* takan (İbn Sa'd, II, 39) Resûl-i Ekrem'in *miğferindeki* halkalardan ikisi yüzüne batmış ve yanağını yaralamıştı. Aynı gazvede Resûlullah'ın attığı harbe ile ölümcül yara alan Übey b. Halef'in çok kaliteli zırhı, kılıcı ve *miğferi* ele geçirildi. Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde şehre girdiği sırada başında

Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ʿulûm* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2932)

